

Hommage til Tante Vivi og kvinnene i Ravensbrück

Grete Refsum

oversikt

I	BARNDOM	side 1
II	TANTE VIVI	side 2
III	RAVENSBRÜCK	side 4
IV	AVSLUTNING	side 14
V	ETTERTANKER	side 15
VI	KILDER	side 16
	Takk	side 17

I BARNDOM

Stripe 1

1.1 Bilde

*til minne om min dadda
i takknemlighet for hennes mot
og kjærlighet*

Jeg er etterkrigsbarn. Krigen lå som et mørkt bakteppe i tilværelsen. Kunnskap fantes. Men i mitt barndomshjem var det bare anekdoter og hentydninger til krigen, ingen sammenhengende forklaring og ingen bøker. Da jeg ble 50 år, håpet jeg at krigen snart skulle være over. Nå nærmer jeg meg 60 år og trenger en fortelling. Kanskje har angsten for grusomhetene, usikkerhet og skyldfølelse for egen unnfalldenhet, lagt lokk på historien.

1.2 Bilde

Jeg er født i 1953, åtte år etter Krigen.
Farmors søster ble ansatt for å passe meg.
"Tante Vivi" var 56 år, krigsinvalid og uten arbeid.

1.3 Bilde

Tante Vivi stod sent opp og spiste frokost alene, brøds kive med solbærsyltetøy.
På tallerkenen små, røde jernpiller; de minnet om blod og krig.
Hun sa lite, drakk kaffe og røykte.

1.4 Bilde

Tante Vivi hadde vært i konsentrasjonsleir. Derfor spiste hun ikke kål eller kålrabi.
De hadde spist suppe av råttet kål i Tyskland.

1.5 Bilde

Tante Vivi hadde en brukt blikkboks under sengen.
Hun hvilte middag. Etterpå var det kaffe. Vi barn fikk komme på "kaffebesøk".
Hos henne var vi "snille barn".

1.6 Bilde

Tante Vivi verken spøkte eller lo. Hun smilte ofte vennlig. Min eldre søster spurte: "Hvordan var det i Krigen?" Hun svarte: "Nei, det var bare fælt, det er ikke noe å snakke om."

1.7 Bilde

Tante Vivi forsvant stille ut av huset i 1959. Som student besøkte jeg henne. Vi satt i en blomstrende hage. Hun sa: "Jeg tror ikke på noen Gud, men jeg vet hvor helvete er."

1.8 Bilde

Tante Vivi sovnet fredelig i sin seng, 84 år gammel. En pensjonert sjømannsprest sto for bisettelsen. Ved utgangen takket jeg for seremonien, sa den passet til tante Vivi som ikke trodde på Gud. Presten svarte med et stort smil: "Men hva betyr tro?"

1.9 Bilde

I 2010 fylte jeg 56 år. Samme år ble jeg bestemor. Nå er jeg den eldre kvinnen som bøyer seg over spedbarnet. Hva speiler jeg og hva formidler jeg videre?

II TANTE VIVI

1.10 Bilde

Tante Vivi (1897-1981) var farmors storesøster. I 1935 døde hennes tredje barn av sykdom, en 6 år gammel sønn. Da hun arvet sine foreldre, skilte hun seg og kjøpte leilighet på Majorstuen i Oslo.

Stripe 2

2.1 Bilde

Det var lite kontakt mellom min gren av familien og Tante Vivis. Jeg var tilstede i hennes bisettelse i 1981. Men da jeg ønsket å oppsøke graven hennes i 2010, visste jeg ikke hvor den var.

2.2 Bilde

Jeg mintes far (død 1990) hadde nevnt Vår frelsers gravlund. Den er slettet, men gravstedet er fredet og stenen står der. Norges hjemmefrontmuseum har et lydopptak av intervju med henne fra 25. juli 1980.

2.3 Bilde

9. april 1940 var Tante Vivi hjemmeværende, tidligere hadde hun arbeidet på advokatkontor. Datteren ble sendt ut av byen. Sønnen flyktet til Sverige for å dra videre til England og bli flyver. Selv meldte hun seg for "Hjemmevernet" og møtte opp "et sted på Østkanten". Senere arbeidet hun i Det sivile Luftvern.¹

2.4 Bilde

Høsthalvåret 1942 startet nazistenes forfølgelse av norske jøder. Tante Vivi forteller: *Kari [lillesøster] telefonerte og sa: jeg har en 'bok' til deg.* En venninne på Vinderen skaffet "bøkene". De ble levert to av gangen, menn og kvinner.

2.5 Bilde

¹ [...] luftvernet greide å holde seg "rent", og samarbeidet med Hjemmefronten (<http://www.byarkivet.oslo.kommune.no/article63544-961.html>)

Flyktingene var engstelige. De satt bare inne, ventet og gjorde ingenting. Tante Vivi kjente dem ikke og de snakket ikke sammen. De fleste ble 2, 3 eller 4 dager. Uten forvarsel ble de hentet. Én kvinne bodde i huset i en måned.

2.6 Bilde

Tante Vivi er usikker på hvor mange som var innom: 8-10 stykker. Hun forteller: *Da jeg kom til Sverige etter krigen visste de alt om meg og hvem som hadde organisert det hele; Hvilken avdeling og gruppe jeg hørte til – det visste jeg ikke selv.*

2.7 Bilde

I 1943 ble datteren innkalt til arbeidstjeneste.² Datteren sier i intervju 2. februar 2011: *Mor ville ikke at jeg skulle reise.* Tante Vivi forteller at hun sa nei fordi hun mente datteren var for ung og umoden. Hun var i mot en slik sniknazifisering.

2.8 Bilde

Tante Vivi fikk skriftlig innkalling til Victoria terrasse. Hun ble forhørt av en tysker: *Han var meget elskverdig og snakket godt norsk.* Datteren forteller at tyskeren bød moren på en sigarett. Hun svarte: *Nei takk, jeg tar ikke imot noen sigarett fra en tysker!*

2.9 Bilde

Datteren forteller at moren sa: *De har det bedre de som er ute av landet i dag, enn de som er i landet.* Tyskeren svarte: *Jeg skal sørge for at De kommer ut av landet jeg frue!*

2.10 Bilde

Tante Vivi sier: *Jeg var dum nok til å uttale meg litt sterkt om tyskere og nazister [...]* *Jeg ble tatt med til Grini med en gang – med hatt og slør.*

Stripe 3

3.1 Bilde

I registeret over fanger på Grini museum (26.09.2010) står det:

Fange 12014 Grini: "Tante Vivi" (9.1.97)

Forseelse: propaganda mot arbeidstjenesten

Opphold: 8. juli 1943 - 6. oktober 1943

3.2 Bilde

Jeg fant noe jeg ikke kjente til:

Fange 6825 Grini: "Tante Kari" (14.6.01)

Forseelse: flyktingehjelp

Opphold: 9. mars 1943 - 4.april 1944

3.3 Bilde

Tante Vivi kom ikke hjem etter forhøret. Datteren var 17 år og alene hjemme. Faren hadde stiftet ny familie og kontakten var brutt. Broren var vekk. Nærmeste tante satt i fengsel på Grini.

3.4 Bilde

Datteren hadde bare ett sted å dra. Hun tok trikken til morens andre søster (min farmor) og bad om hjelp. Farmor sa hun måtte spørre sin mann. Farfar var religiøs, en kirkens mann. Han svarte nei.

² Fra 1943 ble også den kvinnelige arbeidstjenesten obligatorisk (<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/Andre-verdenskrig-i-Norge/Naeringslivet/Arbeidstjenesten-AT>)

3.5 Bilde

Datteren minnes: *Onkel var redd han også kunne bli tatt hvis jeg ble der. Avvist og tomhendt vendte hun tilbake til leiligheten. Hun forteller: Jeg gikk på husmorskole på Stabekk den tiden. Den dagen tyskerne kom for å snakke med meg, virket ikke dørklokken.*

3.6 Bilde

Det er så utrolig, men det er sant. Klokken var åtte om morgenen og datteren skulle til å gå. Hun hørte ingen ringelyd og åpnet ikke døren. Tyskerne henvendte seg da hos naboen. De sa de ikke visste hvor hun var og ringte hennes far.

3.7 Bilde

Faren skaffet datteren opphold hos en misjonærfamilie i Bærum. Etter noen uker flyttet hun tilbake til leiligheten og bodde der resten av krigen. Hun hadde ikke kontakt med familien og fikk lite eller ingen informasjon om sin.

3.8 Bilde

Tante Vivi ble forhørt på Grini én gang. Hun forteller at hun var livredd for sin sønn, redd for å si at han var flyktet. Forhøret ble avbrutt ved en tilfeldighet; noen banket på og avhøreren fikk et annet ærend. Spørsmålet om flyktningehjelpen kom ikke opp.

3.9 Bilde

6. oktober 1943, opprop: "Tante Vivi" tatt ut til transport til Tyskland. Det kom overraskende uten rettssak eller dom. Tante Vivi sier: *jeg var jo ingen storforbryder.* Datteren mener tyskeren holdt sitt løfte: *Jeg skal sørge for at De kommer ut av landet jeg frue!*

III RAVENSBRÜCK

3.10 Bilde

6. oktober 1943 ble 26 norske kvinner sendt med båten "Monte Rosa" fra Oslo kai til Århus. Dagen etter reiste de videre med tog fra Århus til Kiel. I Kiel hadde de et kort opphold.

3.11 Bilde

Reisen fortsatte med tog til Hamburg og videre til Fürstenberg, 80 km nordøst for Berlin. Fra Fürstenberg stasjon ble fangene fraktet med lastebil til Ravensbrück, ankomst 13. oktober 1943. (Ottosen 2008: 115) (museumsplakaten Ravensbrück)

3.12 Bilde

[Kort \(foto\): Inngang til Ravensbrück](#)

3.13 Bilde

Frauenkonzentrationslager Ravensbrück ble bygget av mannlige fanger fra Sachsenhausen på ordre fra SS-sjef Heinrich Himmler. Arbeidet startet i november 1938. Leiren åpnet i mai 1939. Våren 1941 ble en mindre leir for menn etablert ved siden av hovedleiren.

Stripe 4

4.1 Bilde

Fra 1939-1945 var i alt 132 000 kvinner og 20 000 menn innom leirsystemet som utgjorde Ravensbrück. 92 000 kvinner (70 %) døde av sult, sykdom, medisinske eksperimenter og henrettelser.

4.2 Bilde

[Kort \(foto\): Leiroversikt, brakkene](#)

4.3 Bilde

De første norske fangene (3) kom 15. november 1941. To av disse var jøddinner, opprinnelig fra Sovjetunionen. I mai 1942 ble de deportert til Auschwitz og drept der. I alt var 102 norske fanger innom leiren. Takket være indre samhold og ytre støtte, overlevde 93, bare ni døde. (Ottosen 2008: 339-343)

4.4 Bilde

(Ottosen 2008: 335): *De norske fangene hadde et betydelig støtteapparat: Den norske regjering i London og de norske ambassadene i de ikke-okkuperte land i Europa, først og fremst i Stockholm. Dessuten gjorde Røde kors en uvurderlig innsats [...] Inne i selve Tyskland utførte de norske sjømannsprestene i Hamburg og kretsen i Gross Kreutz med familiene Hjort og Seip en imponerende innsats.*

4.5 Bilde

Kort (foto): [Leiroversikt, plassen](#)

4.6 Bilde

Børsum (1946: 67): *Vi diskuterte der nede om vi senere ville skrive om det eller ikke. Vi var enige om at vi aldri ville klare å skrive om dette stedet. Hvis vi overlevde det, ville vi ikke orke å beskjefte oss med noe så negativt som å ta opp igjen alt dette heslige. Å skrive om det ville være smakløst og overflødig.*

4.7 Bilde

5 norske Ravensbrück-fanger skrev bok: Kirsten Brunvoll (1947), Lise Børsum (1946), Sigrid Heide (194), Sylvia Salvesen (1947), Annelise Urbye (1946). Historikeren Kristian Ottosen (1991/2008) har oppsummert historiene.

Ankomst

4.8 Bilde

Børsum forteller om ankomsten i 1943 (1946: 67): *Det blåste kaldt og surt enda det var i juli, og det var en frossen, hjelpeløs liten gruppe nykomne fanger som nå skulle prøve seg i det helvete de kalte Ravensbrück.*

4.9 Bilde

Børsum (1947: 67): *Vi ble ført inn i busser og kjørt gjennom byen Fürstenberg. Det var rart å se denne lille byen som lå der uvitende og uberørt like opp til et av de verste redselssteder på jorden.*

4.10 Bilde

Kort (foto): [Leiroversikt, stabsboliger](#)

Stripe 5

5.1 Bilde

Salvesen (1947: 77-8): *Her i leiren vil du finne en del av Europas edleste og klokeste kvinner, men også bermen av kvinner her på jord (ankom juli 1943).*

5.2 Bilde

Salvesen (1947: 70): *Olga var en av de første som gikk i transport til Tyskland fra Grini. Vennskapet mellom Olga og Rakel ble et av de første bevis vi fikk på at det var enkelte lyspunkter i det mørke.*

5.3 Bilde

Salvesen (1947: 70-71): *Etter fem års fengselsopphold ble hun [Rakel] sendt til Ravensbrück, og den Rakel som kom dit var merket av sult og savn, men adlet av lidelser. Hun hadde funnet fram til en klippefast tro på Vår Herre, og var så trygg i seg selv at hun hadde noe å gi til alle som kom i hennes nærhet.*

5.4 Bilde

Salvesen (1947: 71): *Hun var fylt av kjærlighet, og ga kjærlighet i store og små porsjoner. Hun øste av en brønn uten bunn [...] (68): Hvor mange tusen har du ikke hjulpet over den første svære begynnelse, Rakel. For ditt smil og dine råd [...] Ditt metier var å være "lusetante".*

5.5 Bilde

Børsum (1946: 70): *Vi gav fra oss tøyet og sto nakne. Nakne kom vi inn en for en til avlusing. Det var grundig undersøkelse [...] Vi sto fremdeles [i timevis] nakne og ventet på lægekontroll*
Salvesen (1947: 69): *Ingen av oss norske ble glattbarbert på hodet delvis takket være at vi ikke hadde lus, men sikkert mest fordi Rakel sørget for [...].*

5.6 Bilde

Børsum (1946: 70): *Nå møtte vi for første gang leirens hån. Vi skulle på toalettet [...] Vi vred oss i skamfølelse ved dette. Hver evige dag siden var fylt av disse ting [...]*
Salvesen (1947: 74): *Det verste ved å være Zugänge [nyankommet] var at vi ikke var kommet i arbeid enda, så vi måtte sitte stille hele dagen.*

5.7 Bilde

Urbye (1946: 57): *Bibelforskerne [Jehovas vitner] dannet et underlig solsystem for seg selv. De holdt storartet sammen innbyrdes, men var svært sparsomme med å gi lys og varme til andre [...] Bare vi norske hadde bestandig stått på uhyre vennskapelig fot med dem, etter at vi var blitt innlosjert hos dem sommeren 1943*

5.8 Bilde

Børsum (1946: 148): *Våre nummer var på 20 000 da vi kom i juli 1943. Den neste transport i oktober hadde nummer på 24 000 [...] Til slutt, før vi ble befridd, ble det laget nummer på 150 000*

Leiren

5.9 Bilde

[Kort: Tegning \(Helen Ernst 1942-45\)](#)

5.10 Bilde

Salvesen (1947: 76): *leiren var bygd i opprinnelig sumpig terreng [...] Den iskalde tåken som lå over leiren hver dag eller rettere natt når vi begynte å stå appell, var tegn på dett,*

Stripe 6

6.1 Bilde

[Kort \(foto\): Oppstilling og inspeksjon av stab](#)

6.2 Bilde

Salvesen (1947: 76): *Ravensbrück er en hel liten by i seg selv. Den er vokst opp – som en sånn brakkeby gjør – litt etter litt. Planeringen er utført av fangene selv, og blokkene delvis i samarbeid med mannlige fanger*

6.3 Bilde

Hommage til Tante Vivi

Brunvoll (1947: 106): *Blokken var delt i to avdelinger en A- og B-fløyen, som hver hadde oppholdsrom og sovesal. Dessuten var det felles vaskerom og toaletter*
Børsum (1946: 73): *En blokk var 40 m x 9 m, midt på langsiden inngang til begge sider. Rett inn for inngangen var det 10 toaletter, 5 i raden på hver side av en liten gang*

6.4 Bilde

De norske kvinnene i Ravensbrück bodde ikke sammen i egen brakke slik som de norske mennene i Sachsenhausen, kanskje fordi over 30 var *Nacht und Nebel*-fanger.³

Administrasjonen

6.5 Bilde

Brunvoll (1947:110): *Alle konsentrasjonsleirene ble drevet med en forholdsvis liten militær styrke fordi det i så stor utstrekning ble brukt fanger i leiradministrasjonen*

6.6 Bilde

Brunvoll (1947: 118). *Hver blokk hadde ca. 800 fanger [...] (ibid: 106) og en blokksjef og to stuesjefer, en for A- og en for B-fløyen. Hver blokk hadde sin kvinnelige SS 'Blockleiterin' som hadde ansvaret for blokken, og hver dag kontrollerte appellen. Over disse rangerte en SS 'Oberaufseherin'*

6.7 Bilde

(samme): *Den øverste ledelse lå hos den mannlige 'Lagerkommandant' og 'Schützhafterführer'. Foruten disse var SS-menn og -kvinner ansatt i leirens administrasjon og i bedriftene innenfor leiren, i kjøkken, sykehus, arbeidskontor, lager osv.*

Børsum (1946: 74). *Blokkens leder, en SS-Aufseherin, kontrollerte oss hver dag. Blockälteste (sjefen for en blokk, fanger) hadde arbeidet med å telle og kontrollere blokkbestanden. Under Blockälteste var det 2 Stubenälteste, under dem kom de som hadde Zimmerdienst, kalt stuedeier*⁴

6.8 Bilde

Salvesen (1947: 73): *Sovesalen hadde: 140 senger, tre senger i høyden, alltid to og to senger sto inntil hverandre. Hver seng var utstyrt med stråmadrass, stråpute, et dynevar og et putevar, og – i heldigste fall – to tepper hvis man var to i sengen*

6.9 Bilde

Børsum (1946: 74): *Vi puttet oss gjerne inn i dynetrekket. Det ble vår eneste beskyttelse mot skitten*

Klær

6.10 Bilde

Børsum (1946: 71): *Vi ble utstyrt med uniformer. Vi fikk et linnet av forhistorisk mønster, og buksen var utstyrt med rare bånd og patenter. Det tok tid å finne ut av den.*

Stripe 7

³ *Nacht und Nebel*-fanger, NN-fanger, ca. 1000 nordmenn ble NN-fanger (se: http://snl.no/Nacht_und_Nebel-fanger). "Natt og tåke" var et tysk dekret utstedt av Adolf Hitler den 7. desember, 1941, hensikten var at politiske aktivister skulle forsvinne i tyske leire (http://no.wikipedia.org/wiki/Nacht_und_Nebel).

⁴ Dette leddet har falt ut i det håndskrevne "arkivet".

7.1 Bilde

Børsum (1946: 71): *Blåtøysuniformene vi fikk var alltid enten for vide eller for trange. På føttene fikk vi en slags tretøfler med en tåhette og en stropp rundt hælen. De kaltes pantiner. Stroppen gled alltid av*

7.2 Bilde

Brunvoll (1964: 101): *Så fikk vi en blågrå stripet fangekjole og jakke, hodetørkle, grå strømper og hyssing til strømpebånd, trebunner*

7.3 Bilde

Brunvoll (1964: 105): *Vi fikk våre nummer og vinkel [...] Vinklene tilkjennega hvilken gruppe fanger vi tilhørte. Rød vinkel: for politiske fanger [...] Fangens nasjonalitet var betegnet med landets forbokstav i vinkelen [...] Alle vi norske hadde rød vinkel (Brunvoll ankom vinter 1943)*

7.4 Bilde

Brunvoll (1947: 120): *Vi hadde ikke vært lenge i leiren før vi måtte levere jakkene. De skulle ikke slites på uten midt på vinteren. Like etter tok de strømpene, og det ble forbudt å gå med strømper selv for de som hadde private*

7.5 Bilde

Brunvoll (1947: 120): *Allerede nå hadde de fleste store sår på bena som det var vanskelig å få til å gro. Så snart det blåste litt, trengte det sorte slaggstøvet inni [...] sårene som lett ble betente*

Renslighet

7.6 Bilde

Børsum (1946: 71-2): *Badet var som en skjærsild [...] I badet lå fangene om natten før de skulle på transport [...] Det hendte at syke som skulle i gassovn, ventet der. Der ble skabbspasientene dusjet*

7.7 Bilde

Børsum (1946: 72): *I badet ble det født [...] Saks fantes ikke, de måtte bruke tennene som dyr. I badet sto det nakne menstruerende kvinner. Det ble skreket Schwein (svin) og atter Schwein til dem av kvinnelige SS*

7.8 Bilde

Brunvoll (1947: 121): *En gang i blant fikk vi varm dusj [...] Vi fikk aldri tid til å vaske både hår og kropp. En gang vasket vi håret, neste gang kroppen. Det rasende tempo skyldtes delvis den store overbefolkning i leiren. Mens vi badet ble tøyet kontrollert for lus.*

7.9 Bilde

Brunvoll (1947: 122): *Vi hadde et sett undertøy. Det måtte vi holde rent selv. Mens vi vasket det, gikk vi uten undertøy [...] Vi hadde bare kaldt vann og ofte ingen såpe [...] hengte vi det (tøyet) fra oss til tørk, ble det stjålet*

Mat

7.10 Bilde

Børsum (1946: 75): *Hver morgen fikk vi såkalt kaffe. Det var litt kokt vann med farge på [...] Daglig fikk vi et kvart brød, trekvart liter suppe av turnips eller kålrabi med tre-fire poteter til*

7.11 Bilde

Brunvoll (1947: 106): *Middagen var ikke noe spennende. Det var alltid suppe. Som oftest Steckerüben-suppe, med en slags turnips og poteter [...] Av og til var det tre, fire poteter ved siden av suppen*

7.12 Bilde

Brunvoll (1947: 106): *Vi fikk tre måltider om dagen. Frokost ved 5-tiden, middag klokken 12, kvelds klokken 6. Brødet for dagen ble alltid delt ut om kvelden. Det var to små skiver til kvelds og to til frokost. De fleste var så sultne at de spiste opp alt brødet med en gang.*

Helse

7.13 Bilde

Brunvoll (1947: 111): *I Revier [sykestuen] møtte oss et forferdelig syn. Den store gangen var full av forkomne fanger, noen med åpne, stinkende sår, betennelser og byller som det rant fra. Enkelte var oversådd av skabb*

Stripe 8

8.1 Bilde

Brunvoll (1947: 131): *Utpå sommeren [1943] fikk vi en tyfusepidemi. Fangene segnet om på appellene og ble båret til Revier [...] (132-3): tusener av kvinner hadde ikke den livsvilje og energi som skulle til for å holde seg oppe. De ble litt etter litt sløve [...] Til slutt spiste de ikke og sto ikke opp. De svinte seg til og ble slått og hundset for det [...].*

8.2 Bilde

Brunvoll (1947: 133): *De gråt ikke og de klaget ikke. De var som umælende dyr. For bare et par år siden hadde de vært vakre, selvtenkende mennesker SS-leirene hadde gjort dem slik. Slik døde politiske fanger i tyske konsentrasjonsleirer.*

8.3 Bilde

Brunvoll (1947: 133): *På salen [revier/sykestuen] lå det 3 og 400 pasienter. Alle hadde halmadrasser som måtte res hver dag. Etterpå så gulvet ut som på en låve [...] (135): Alltid var det noen som tasset forbi sengen på vei til eller fra klosettet. De fleste hadde pådratt seg blærekattarr på grunn av all ståingen på de kalde, timelange appellene*

8.4 Bilde

Brunvoll (1947: 135): *Klosettene var ubeskrivelige, og en måtte utvise den største forsiktighet for ikke å bli svinet til. Veggene var tilsmurt. Her fantes ikke klosettpapir*

8.5 Bilde

Børsum (1946: 165): *Det ble lange mensespauser for de fleste, de svellet ut og fikk plager. Vi følte oss ikke friske, selv om det kunne være ganske praktisk*

8.6 Bilde

(samme): *Etter hvert som bestanden økte [...] eksisterte ikke en fille eller en klut [...] I danskepakkene [fra Røde kors]⁵ som kom trofast og regelmessig, fant vi det vi skulle ha*

8.7 Bilde

Brunvoll (1947: 145): *En kveld kom Sylvia ned på blokk 7. hun hadde vært ansatt på revier og bodde der. Nå så hun oppskaket ut og sa at alle med gult kort skulle på syketransport, også vi norske [...] Alle var klar over at dette var en 'himmeltransport' eller dødstransport*

⁵ Danskepakkene ble hentet av Wanda Heger og andre i fra miljøet i Gross Kreutz og videreformidlet til fangeleirene (http://no.wikipedia.org/wiki/Wanda_Maria_Heger#Hjelparbeid_for_fanger).

Dagen

8.8 Bilde

Børsum (1946: 76). *Den første sirenen gikk klokken halv fem. En halv time hadde vi til å re sengen, vaske oss, stå i kø for å få kaffe, spise det tørre brødet, gå på do og rydde spisestellet. Da gikk sirenen til appellen. Vi sto da i en eller to timer rett opp og ned [...] Vi frøs kolossalt*

8.9 Bilde

Børsum (1946: 78) *Klokken 12 var det suppeutdeling [...] Etter middag var det Schwigestunde (Schwigestunde betydde at vi skulle holde kjeft [...]) Det var en befrielse når sirenen til aftenappell ulte [...] Appellen om kvelden varte som regel lengre [...] Den første kveldsulen gikk klokken åtte. Klokken halv ni den siste, da var det 'Lagerruhe'*

Arbeid

8.10 Bilde

Kort: Tegning

Stripe 9

9.1 Bilde

Kort: Tegning (Helen Ernst 1942-45)

9.2 Bilde

Børsum (1946: 123) *Nå var det begynt med et nytt system i leiren. Etter appellen var det stor arbeidsopptelling. Da måtte vi stille i forskjellige arbeidskolonner etter arbeidets art (126): Tyskerne ga oss aldri fred. Alltid var det ombyttinger enten av arbeidsplass eller blokker*

9.3 Bilde

Børsum (1946: 123): *Tusenvis av kvinner var ansatt utenfor leiren og måtte passere hovedporten og inn- og utgående [...] Den største kontingenten var i Simens-fabrikkene; de arbeidet i store haller og laget radiodeler.*

9.4 Bilde

Kort: Tegning (Helen Ernst 1942-45)

9.5 Bilde

Brunvoll (1947:108): *Simens hadde store arbeidsbrakker som lå ca. 10 minutter utenfor leiren. De trengte stadig flere fanger [...] En stor del av fangene hadde jordarbeid og gartnerarbeid. Enkelte bønder hentet kvinnelige fanger til jordbruksarbeid*

9.6 Bilde

Brunvoll (1947:108): *Det fantes ikke det innenfor dette samfunn som ikke ble utført av kvinner. Det var også kvinner som hadde bygd murhusene utenfor leiren [...] og det var kvinner som hadde anlagt gatene*

9.7 Bilde

Kort: Tegning (Helen Ernst 1942-45)

9.8 Bilde

Brunvoll (1947:110): *Kvinnelige fanger ble solgt som slaver til disse fabrikkherrer. Fabrikkerne betalte et visst beløp til leiren pr. fange*

9.9 Bilde

Børsum (1946: 123-4): *I Fürstenberg lå flere arbeidssteder. Her var treskofabrikker hvor pensumet var så stort at kvinnene slet seg ut på kort tid. Her var lappestuer [...] Her var privatskredderiene for høyere SS-familier [...] dyktige skreddere [...] sydde drakter og kåper til fruene og søte klær til barna. Alt var stjalne saker.*

9.10 Bilde

Kort: Tegning (Helen Ernst 1942-45)

9.11 Bilde

Kort: Tegning (Helen Ernst 1942-45)

9.12 Bilde

Her var konfeksjonsfabrikker [...] strikkeri, pelseri [...] Her var store haller hvor tøyet ble sortert, her var enorme magasiner hvor alt tyvgodset ble lagret
Børsum (146): *Vi fikk ofte forespørsel om vi ville melde oss til bordell [...] Det var prostituerte som var vant til dette fra før av som meldte seg*

Leirlivet

9.13 Bilde

Børsum (1946: 136): *En dag kom en transport fra Auschwitz-leiren [...] Vi hørte om gasskammer [...] om tusener av magre, nakne kvinner som måtte springe forbi en oppasser som valgte dem ut til forgassing [...] (137): Vi hørte om sigøynerne og jødene som ble tatt rett fra jernbanestasjonene til gassovnen, hvordan de fylte lastebiler med mennesker, kippet planet og helte innholdet av mennesker på marken*

Stripe 10

10.1 Bilde

Børsum (1946: 137): *Vi hørte om fanger og SS og hvilke bestialske gjerninger der var begått, og vi kunne ikke tro det. Men etter hvert forsto vi at det var sant [...] Det fantes altså verre steder enn Ravensbrück*

10.2 Bilde

Kort (foto): Fanger i arbeid ute

10.3 Bilde

Børsum (1946:147): *Langsomt begynte vi å få et bilde av leiren. Vi så for et blandet publikum det var. Her fantes mordere og rovmordere, tyver og fosterfordriversker, ja til og med sedelighetsforbrytersker*

10.4 Bilde

Kort (foto): Fanger i arbeid ute

10.5 Bilde

Børsum (1946: 279): *Barna lærte fort leirens puls. Vi kunne se store og små barn leke appell med uttaing til gassovn og transport. De sto på rad, og en av dem skjente og brølte og ropte 'Achtung'*

10.6 Bilde

Børsum (1946: 126-7): *Hun var skyld i tuseners død [...] det var et forhold mellom henne og Brauning. Jeg lurte ofte på hvordan [...] kunne de elske hverandre etter sitt djevelske dagsverk? Lå de sammen om natten og pønsket ut hva de skulle gjøre med oss neste dag?*

[...] *De elsket dyrene sine. Inne på kontorene deres vrimlet det av hunder. Like ømme som de var mot dyrene sine, like grusomme var de mot oss*

10.7 Bilde

Kort (foto): Fanger i arbeid inne

Samhold

10.8 Bilde

Salvesen (1947: 175): *Det tristeste for oss var alle de ganger vi hadde våre kamerater på sykeblokken. Og dessverre, de fleste hadde ikke bare ett, men flere harde opphold her – "Live" var vi alle redd for en tid.*

10.9 Bilde

(samme): *Hennes hjerte var ikke i orden, og selv om vår tsjekkiske venninne Milena [...] forsikret meg at der ingen fare var, følte jeg meg først roligere etter at Wisia, min lagerdatter, hadde undersøkt henne. "Du kan være rolig, hun er meget sterk", sa hun.*

10.10 Bilde

Kort (foto): Fanger i arbeid inne

Stripe 11

11.1 Bilde

(samme): *Ja nettopp "sterk", det var det Live [Tante Vivi] var, ikke så meget legemlig som åndelig – alle og enhver kunne forstå at Live var en kraft i hjemmet. Vi syntes vi så henne i ånden svinge opp med panner og gryter, men den måten hennes øyne lyste opp på, bare vi nevnte skiturer på fjellet, gjorde at vi også syntes vi kunne se henne nedover fjellsidene på ski. Og den kraft hun eide var så stor at den kom til stor nytte særlig her i Ravensbrück*

11.2 Bilde

Faye [født 1917, var tante Vivis "lagerdatter"] har fortalt datteren: *Mor var i en periode i sykeleir. Da var hun såpass syk at hun ikke klarte å stå. Medfanger støttet henne opp på appellene, de holdt henne oppe, ellers hadde hun bare blitt tatt ut og tilintetgjort*

11.3 Bilde

Tante Vivi var satt opp til transport til Auschwitz, Kirsten Brunvoll kom tilbake, én annen ble sendt videre til Mauthausen og døde der. Tante Vivi sier: *Det var den turen jeg skulle vært med, det var bare én tur – 3-4 som reiste [...] Det var Sylvia Salvesen som fikk strøket meg av listene for hun var på sykeavdelingen*

11.4 Bilde

Salvesen (1947: 175): *Vi norske var som før nevnt temmelig spredt nå, men heldigvis var det alltid noen sammen her og der på blokkene [...] (177): En del av våre unge norske ble også skilt ut fra oss på grunn av sitt arbeid i "Simensfabrikkene"*

11.5 Bilde

Salvesen (1947: 177-8): *jeg kan ikke glemme en dag "Faye" kom. Da forsto jeg først hvor jeg hadde lengtet etter bare å se henne. Faye var en av de kvinner som hadde det alle kvinner helst av alt vil ha, "charme"*

11.6 Bilde

(Samme): *jeg hadde alt på Grini lagt merke til henne. Man "merket" henne i det hele tatt bare man kom i nærheten av henne – og det bærer bud om en kraft, som vil gjøre henne skikket*

ikke bare til å gjøre en mann lykkelig, men også til å lede så vel kvinner som menn. Faye vil sikkert være med å bygge opp det nye Norge

11.7 Bilde

Tante Vivis datter forteller: *Faye var som en datter for mor – hun var hjemme hos oss etter krigen i mange, mange år, hun var som en stor søster for meg. [Faye har fortalt]: Det var likhauger som de kunne gå forbi. Plutselig så de negler som var lakkert og det syntes de var så rart. Flere i sengen som sov sammen, de sov med alle eiendelene sine*

Pakker⁶

11.8 Bilde

Børsum (1946: 163): *Jeg husker ikke akkurat når svenske Røde Kors sendte oss det deilige tøyet. Det viste seg senere at vi kunne takke svenskene og vår regjering i London for alle svenskepakkene [...] Vi fikk alle sammen følgende ting: En ullkjole, et forkle, to par strømper, et par sko, to sett undertøy og et par votter. Vi var strålende lykkelige*

11.9 Bilde

(samme): *Det var merkelig å se hvilken forandring det ble på oss da vi fikk svensketøy [...] Vi ble overalt behandlet med mer respekt [...] Selv SS var interessert [...] pakkene med mat strømmet også inn til oss”*

11.10 Bilde

Børsum (1946: 170): *Det var uklart for oss hvem som hadde med bestemmelsene i pakkekontoret [...] Vi vet bare at en masse forsvant, både hele pakker og deler av dem. Vi regnet ut at av alle småpakker som ble sendt til oss fra Norge fikk vi bare førti prosent*

Jul

Stripe 12

12.1 Bilde

Brunvoll (1947: 143): *Det var julenatt 1943. Første juledag ble vi vekket av en herlig sang. Det var polakker, og det var jugoslaver som gikk rundt på sykeblokkene og sang flerstemmig sine århundregamle julehymner. Det var vidunderlig*

Fingerferdige fanger hadde laget en slags dukketeater som forestilte jomfru Maria og Josef og barnet i krybben. De gikk langs sengeradene og viste det fram. Syke og dødende fanger strakte seg fram over sengekanten for ikke å tape et eneste glimt av det vakre syn

Børsum (1946: 275-77). *Det kom flere og flere barn i alle aldrer til leiren [...] Da julen kom, arrangerte noen en slags innsamling til barna. Jeg laget også en dukke [...] til et forkomment sigøyner- eller jødebarn. Men da julaften kom, fant jeg ikke den ungen*

12.2 Bilde

Ilse Unger (Ottosen 2008: 157). *Julen 1944 tillot SS julefest for barna, ca. 400: I hver eneste blokk satt kvinnene og sydde, strikket, broderte, stoppet og laget av de minste avfallsrester de skjønneste barneleker [...] Så kom julekvelden*

Dukkeforestillingen begynte [...] da barnelatteren brøt ut [...] vokste det i oss en stille glede. Det løste seg noe opp inne i oss, og viljen til å holde ut og gjøre rett igjen den urett som ble gjort mot disse ulykkelige små menneskebarn i leiren, den vokste i oss alle

⁶ I tilligg fikk de sende sensurerte brev hjem: Alt vel. Send ...

12.3 Bilde

Kort: Tegning, kvinner ved kiste (Helen Ernst 1942-45)

IV AVSLUTNING 1945

12.4 Bilde

SS-leger utførte medisinske eksperimenter på friske polske kvinner. I desember 1944 stod gasskammeret ferdig. Frem til 30. april 1945 ble 5800 kvinner gasset i hjel i leiren. Av 8-900 barn overlevde bare 8.

Børsum (1946: 149): *I November [1944] kom de norske fra karantene-blokken til oss på block 7 [...] De forsikret at krigen snart var slutt [...] Hver morgen måtte de stille opp etter appellen [...] som regel var de ute på sandskuffing. De kom hjem blåfrosne og dødstrette, fikk influensa og diaré*

12.5 Bilde

Brunvoll (1947: 255): *Flere av de norske var skrevet opp til transport og var allerede ført til transportblokken [...] krematoriet brente natt og dag. Stemningen var uhyggelig*
Tante Vivi: *Vi var redde for å bli utryddet simpelthen, for det var snakk om det, de sa at leiren var underminert*

12.6 Bilde

Lørdag 7. april 1945: de hvite bussene ankommer, opprop til de skandinaviske fangene: Transport! Natten tilbringes i dusjen på badet. Avreise søndag 8. april 1945 til Sverige (Ottosen 2008: 298-300)

Brunvoll 1(1947: 256-7): *Vi kom i badet. Her fikk vi klær uten striper eller kors og uten nummer. Vi fikk beskjed om at vi skulle være i badet om natten [...] Kl. 4 om morgenen ble vi 'vekket'. Jeg vet ikke om noen sov den natten [...] Kl. 5 slapp vi alle ut av badet og stilte 5 og 5*

Brunvoll (1947: 257): *Nå kjørte vi. Vi falt hverandre om halsen. Vi trykket hverandres hender [...] Dette var så vidunderlig at vi ikke torde tro det [...] Vi kjørte hele natten [...] Ved 12-tiden nærmet vi oss Kjøbenhavn*

Brunvoll (1947: 257): *Det var et stort øyeblikk da vi gikk om bord i den svenske ferjen og våre SS-vakter sto sure igjen på bryggen. Endelig var vi fri. Virkelig fri [...] I Malmø fikk vi [...] et vidunderlig bad og rene klær [...] (261-2): Deretter ble de kjørt til Ramlösa bad hvor de ble til 8. mai 1945.*

Tante Vivi sier: *Jeg gruet til å komme hjem for jeg syntes jeg var så forandret*
Vi hadde jo ikke følelser nesten – for det måtte vi kvitte oss med [...]
Det var å overleve det gjaldt

12.7 Bilde

Tante Vivi satt 22 måneder i fangenskap. Intervjueren spør om hun trodde hun skulle overleve?
Ja
Datteren bodde alene hjemme. Hun forteller at moren ringte fra Sverige og sa: "Det er mor!"
"Hvilken mor da?" svarte hun.

12.8 Bilde

Kort: Tegning, kvinner som trøster hverandre (Helen Ernst 1942-45)

12.9 Bilde

Hommage til Tante Vivi

Datteren forteller at moren kom fra ca. 1 måneds "fetekur" – hun var litt oppblåst - i Sverige: *Det var så mye folk. Vi sto som sild i tønne på Jernbanetorget. Jeg så mor på trappen på Østbanen og skrek; 'MOR'. Så kastet jeg meg om halsen på henne og bare gråt og gråt, og kunne ikke stoppe. Mor kunne ikke skjønne hvorfor jeg gråt; Hun skjønnte ikke at jeg gråt av glede.*

Datteren minnes at moren et par år etter krigen sa: *Jeg ville ikke vært fangenskapet foruten, jeg ville ikke ha unnvært det.* Datteren sier: *Jeg skjønner det ikke den dag i dag – Datteren sier: Hun [moren] snakket aldri til meg om hva hun hadde gjennomgått. Jeg måtte jo spørre hennes venninne fra Hammerfest. Hun kunne si noe, men mor sa aldri noen ting, hun sa bare: "Jeg liker ikke å snakke om det der".*

V ETTERTANKER

12.10 Bilde

Brunvoll (1947: 263):

Kan noe gjøre for å hindre et nytt ragnarokk? Vi er alle sammen medansvarlige. Vi er ansvarlige for hver tanke vi tenker, hvert ord vi uttaler, hver handling vi foretar, for den atmosfære og det miljø vi skaper. Det vil før eller senere bli avgjørende for oss selv eller våre etterkommere. Det er opp til oss selv, hver enkelt av oss, om vi vil skape en god eller slett verden

Sylvia Salvesen (1890-1973) vitnet i Nürnberg-domstolen, i rettssakene etter krigen. Hun skriver (329): *Er noen av oss i det hele tatt uten skyld? Og hvordan skal vi betale vår gjeld? Hva har vi lært i dag? Hvor skal vi begynne? Hva om vi begynte med oss selv*

12.11 Bilde

(330): *Demokratiene må ikke forsvares, de må gjenskapes. Vil du vinne verdensfreden, må du først vinne fred i ditt eget sinn [...]* (331): *"Handlinger ikke ord" var tittelen på den siste lille bok som vår elskede dronning ga meg. – Denne siste hilsen [...] gir jeg videre til den norske nasjon og verden av i dag. – handlinger ikke ord. Tilgi – men glem ikke.*

Min reise

Den nederlandske historikeren Geert Mak (1946-) sier Mak at "Historien" aldri kan bli fortalt nøytral, den kan bare fortelles gjennom et gitt perspektiv og ved en personlig tilnærming. Jeg besøkte Ravensbrück sent i mai 2010. En venninne, datter av en krigsinvalid far, fulgte meg. Vi overnattet i ungdomsherberget i det forhenværende SS-kvarteret.

12.12 Bilde

Vanskelig å forholde seg til inngangen, restene: gjerder i betong, ståltråd. Vanskelig å tråkke på brostenene. Noen har hugget dem til, fingre har lagt dem. Perfekt arbeid, veien like fin. Vi dro tilbake til byen og spiste kake. Dette ville Tante Vivi og fangevenninnene likt.

Jeg finner Tante Vivi på listen. Jeg finner blikkboksen hennes i glassmonter. Foran den store boken i museet med sirlig nedskrevne navn på 92 000 døde, vakler jeg. Min følgesvenn berører meg forsiktig og sier: "Grete, du finner ikke Tante Vivi på den listen – hun døde ikke, hun overlevet!"

12.13 Bilde

Det er underlig å stå på appellplassen og vite at akkurat her sto de: 130.000 europeiske modige kvinner, mange av dem kommunister, nonner og kunstnere. De turte å stå opp mot nazismen. På den andre siden av vannet ligger badebyen, slottet og restauranten med øl, biff

og dessert. Vi tar på trærne, ser på røttene. De er mer enn 70 år. Vi står der skulder ved skulder, støtter hverandre. Kastanjene blomstrer lyserødt. Det er over nå. Det er kjølig og veldig stille.

VI KILDER

Intervju

- Live Carlmark, 25. juli 1980. Lydbånd. Oslo: Norges Hjemmefrontmuseum.
- Live (Mosse) Carlmark (1925-), 2. februar 2011. Grete Refsum.

Bøker

- Brunvoll, Kirsten. 1964. *Veien til Auschwitz*. Oslo: Aschehoug. Original edition, 1947.
- Børsum, Lise. 1947. *Speilbilder*. Oslo: Tiden.
- Børsum, Lise. 1946. *Fange i Ravensbrück*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Dublon-Knebel, Irith, ed. 2010. *A Holocaust Crossroads. Jewish Women and Children in Ravensbrück*. London, Portland, OR: Valentine Mitchell.
- Heide, Sigrid. 1947. *Kanskje i morgen* -. 2 ed. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). Original edition, 1946.
- Madsen, Ruth. 1946. De to siste årene på kvinneavdelingen. I *Griniboken*, redigert av A. Lange og J. Schreiner. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Maseng, Sigrid. 1945. *Kvinner på Grini; i tekst og tegninger*. Oslo: Høvik Bokhandel.
- Ottosen, Kristian. 2008. *Kvinneleiren. Historien om Ravensbrück-fangene*. Oslo: Aschehoug Pocket. Original edition, 1991.
- Persson, Sune. 2003. *"Vi åker til Sverige". De hvite bussarna 1945*. Sverige: Bokförlaget Fischer & Co.
- Salvesen, Sylvia, ed. 1947. *Tilgi – men glem ikke*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)/ Salvesen, Sylvia. 1958. *Forgive – But Do Not Forget*. London: Hutchinson of London. Original edition, 1947 in Norwegian.
- Steinke, Karolin. 2009. *Züge nach Ravensbrück. Transporte mit der Reichsbahn 1939-1945/ Trains to Ravensbrück. Transport by the Reichsbahn 1939-1945, Ravensbrück Memorial Site. Exhibition Catalogue*. Berlin: Metropol Verlag.
- Urbye, Annalise. 1946. *Himmlers 100 000 kvinner*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Walz, Loretta. 2005. *"Und dann kommst du dahin an einem schönen Sommertag". Die Frauen von Ravensbrück*. München: Verlag Antje Kunstmann.

Postkort (i salg i Ravensbrück)

- Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück. Historische Aufnahmen 1939-1945. Ationale Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück, Fürstenberg/Havel.
- Helen Ernst. Frauen von Ravensbrück. Published by Dr. Hildegard Hansche Stiftung c/o Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück, 16798 Fürstenberg/Havel.

Skuespill

Skuespiller Bente Børsum: *Min forestilling om mor*. Cafeteateret 2006, Nationalteatret, Oslo Nye Teater/Teaterkjeller'n høsten 2010, <http://www.minmor.no/> [nedlastet 6.4.2013].

Internet

- Gundersen, Hans Thorleif. "Djevelens leger". *Æsculap* Magasin for medisinstudenter, http://folk.uio.no/aesculap/arkiv/2001nr2/djevelens_leger.htm [nedlastet 6.4.2013].
- Mahn- und Gedenkstätte Ravensbrück: <http://www.ravensbrueck.de/mgr/index.html> [nedlastet 6.4.2013].

Takk

Live Carlmark
Heimefrontmuseet
Galleri Vera/Vera Olsnes
Aktive Fredsreiser/Helga Arntzen
fotograf/Mark Cabot
engelsk oversettelse/Petter Carlmark
tysk oversettelse/Theresia Ødegaard
gjennomlesning tekster/Rakel Christina Ganås
grafisk formgivning/Alexander Refsum Jensenius
reisefølge Ravensbrück/Ingunn Rimestad
reisefølge Grini/Siri Refsum
litteratur/Jørgen Jensenius